

Barna Attila:

Törekvések a politikai bűncselekmények rendezésére Magyarországon a 18. század végén, és az 1795. évi büntetőtörvénykönyv tervezete¹

1. II. József büntetőjogi reformintézkedései – a Sanctio Criminalis Josephina bevezetése

II. József 1787 tavaszán kiadott rendeletével Magyarországon és Erdélyben is hatályba léptette az *Általános törvény a büntettekről és azoknak büntetésekről* elnevezésű (Allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung), az anyagi jogot egységessé formáló, az örökös tartományokban már hatályban lévő büntetőtörvénykönyvet, a Sanctio Criminalis Josephinát².

A kiadott büntetőkódex elkészítésében és a bevezetés előkészítésében, a magyarországi viszonyokra történő adaptációban a magyar udvari szervezet és közigazgatás egyáltalán nem vett, nem vehetett részt. A császár – a tőle megszokott határozottsággal és erővel – a vármegyék, a kancellária, a központi bíróságok és nem utolsósorban a rendi országgyűlés teljes megkerülésével

¹ Megjelent a Jog-Állam-Politika, Jog-és politikatudományi folyóirat 2010/2. számában

² A törvénykönyv „Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetéséről” elnevezéssel is előfordul a szakirodalomban. Bevezetésére az 1787. január 13-i rendelettel került sor, az örökös tartományokban.

Sanctio Criminalis Josephina: Patent vom 13ten Januar 1787, für alle Länder – Das allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung. – Gesetze und Verfassungen vom Jahre 1787., 8.

rendelkezett és utasított. A magyar törvényekkel kapcsolatban – írta az uralkodó – semmilyen megfontolásra nincs szükség, hiszen a büntetteket és az elkövetőiket mindenütt azonos elvek szerint és azonos büntetéssel kell sújtani.³

A kódex újításai közé tartozott az analógia tilalma, a büntettek és az igazgatási vétségek elhatárolása, mégis a legfontosabb reformtörekvések elsősorban a büntetések rendszerében érhetőek tetten. A törvény *taxatíván felsorolta a büntetési nemeket*. Ezek: a lánccolás, amikor „A Gonosztevő kemény fogságban tartatni és lánczokkal olly szoroson fog le kötöztetni, hogy több köze ne maradgyon hanem a’ mennyi a’ testnek legszükségesebb mozdítására kívántatik”⁴, amit évenkénti veréssel súlyosbítottak. Ezen kívül még három fokozatát ismerte a szabadságvesztés büntetésnek a kódex: a súlyos vasban letöltendő legsúlyosabb fogságot, valamint a kemény és az enyhe fogságot. Kiszabható volt a fentiekben felsoroltakon kívül a börtönbüntetés közmunkával, a bot-, korbács- és pálcaütés, valamint a szégyenpadra állítás, mellékbüntetésként pedig a megbélyegzés.⁵ A kiróható büntetések túlnyomó többsége tehát szabadságvesztést jelentett, amelyek kiszabását a törvényhozó (újításként) szigorú keretek közé szorította. Az addig a magyar jogban csak

³ Hajdu Lajos: A közjó szolgálatában, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983., 311.

„In Ansehnung der Fundamental-Gesetze von Ungarn kann hierin kein bedenken obwalten, da Verbrechen und Verbrecher überall gleiche Strafen und nach gleichen Grundsätzen überkommen müssen.” – Lajos Hajdu: Das Strafgesetzbuch Josephs II. in Ungarn, ELTE Soksorosító üzem, Budapest 1973., 3.

⁴ II. József Büntető törvénykönyvét idézi – Magyar Jogtörténet, szerk.: Mezey Barna, Osiris kiadó, Budapest 2007., 360.

⁵ Sanctio Criminalis Josephina, Zweytes Kapitel Von Criminal-Strafen überhaupt §.10-39., 10-15. Dies waren die Anschmiedung, Gefängnis mit öffentlicher Arbeit, Gefängnis allein (schwerstes, hartes, gelindes), Stock-, Karbatsch- und Rutenstreiche, die Ausstellung auf der Schandbühne, und die Brandmarkung als Nebenstrafe. - Wolfgang Pipek: Das Allgemeine Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung, 1787 – In Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert, Rechtsgeschichtliche Abhandlungen, Budapest 1997., 54.

ritkán alkalmazott büntetési nem szinte egyeduralkodóvá tétele, felkészületlenül érte a bírói kart és a büntetésvégrehajtás rendszerét.

A kódex bevezetéséig a különböző módon végrehajtott halálbüntetések, valamint a szintén nagy változatossággal és eltérő súlyossággal (elsősorban nyilvánosan) foganatosított testi büntetések tették ki a kiszabott büntetések nagy részét. Ezek mellett a szabadságelvonás, mint szankció nem játszott jelentős szerepet, sőt maguk a börtönök sem az ilyen büntetések terei voltak, hanem az eljárás alatt álló gyanúsítottak fogvatartásának helyszíneként szolgáltak. A hosszú időtartamú elzárásra alkalmatlan tömlöcök, az egészségtelen megyei börtönök, a kis számú őrszemélyzet, semmiféleképpen nem volt alkalmas az ugrásszerűen megnövekedett számú elítélt büntetésének végrehajtására.⁶

A *Sanctio Criminalis* legnagyobb újdonsága, hogy a halálbüntetést csakis a rögtön-bírói (statáriális) eljárásban tartotta meg, így politikai perekben sem volt alkalmazható ez a büntetési nem.⁷ (A statáriális, illetve a katonai büntető-eljárásban kiszabott halálbüntetés kötél általi halált jelentett.)

⁶ 1788. I. félévében 523 személyt őriztek Pest megye börtönében, ebből 7 volt beteg és 2 halt meg. A II. félévében azonban már 502 személy fordult itt meg, de a zsúfoltság és az egészségtelen körülmények miatt közülük 68-an megbetegedtek és 37-en meg is haltak.

Bihar vármegyében 1788. II. félévében 614 elítélt, illetve őrizetes személyből 58 lett beteg és 30 halt meg.

Arad megyében 1788. II. félévében 283 elítéltből és 215 őrizetesből 49, 1789 I. félévében pedig 435 rab és befogott közül 125 fő halt meg.

Hajdu Lajos a Ráby Mátyás kancelláriai beadványában szereplő adatokra reagál, azokat pontosítja. – Hajdu Lajos: *Forradalmár, vagy szerencselovag?*, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1984., 409.

⁷ Hajdu Lajos: Adalékok a jozefinizmus magyarországi jogi reformtörekvéseinek értékeléséhez, In *Jogtörténeti Tanulmányok, Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, 1980., 128.

„Bármily paradoxnak hangzik is, Magyarország politikai szabadságának egyik garanciája rejlik József intézkedésében. Politikai perben sem volt ugyanis többé szabad a halálbüntetést alkalmazni. S ez Magyarországra nézve annál nagyobb jelentőséggel bírt, mert a felségsértés még mindig azon szent István korabeli tág definitio alapján állapíttatható meg, mely a pogányok felkelései ellen volt hivatva biztosítani a fiatal államot.”- írja Fayer László.⁸

1.1 Politikai büntettek a Josephinában

A törvénykönyv harmadik fejezete rendelkezett azokról a bűncselekményekről, amelyek közvetlen hatásuk révén kapcsolatba hozhatók a fejedelemmel (Landesfürst) és az állammal. Ezek: a „megsértett felség” (beleidigte Majestät); a hazaárulás; a lázadás és a zendülés (tumultus); a nyilvános erőszak; a felsőbb hatalommal (hivatallal) való visszaélés; az állampapírok meghamisítása; érmehamisítás; a bűnöző menekülésének segítése; a szökött rab elrejtése; és a katonai szolgálat alóli kibújáshoz történő segítségnyújtás.

A felségsértést a kódex szerint, az istentől nyert korlátlan hatalommal és méltósággal bíró törvényes uralkodó tetteles bántalmazásával, vagy ennek bármilyen gonosz módozatával lehet elkövetni, amennyiben a tett nem okoz sérülést.⁹ Ez esetben a büntetés a hosszú nehéz fogság második fokozata és vagyonekrobzás tekintet nélkül az elkövető gyermekeire. A felvilágosult

⁸ Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye IV. kötet. Szerk.: Fayer László, Budapest 1902., Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, LXXVI.

⁹ „wenn gleich hieraus kein Schaden erseiget.” – § 41.

tanoknak megfelelően nem sorolja tehát a politikai deliktumok közé az uralkodó megölését, viszont nem tekint el a konfiskációtól, valamint a családtagok feljelentési kötelezettségének előírásától sem. Teszi ezt annak ellenére, hogy a büntetésekről általánosan szóló második fejezet 16. §-ában a törvény deklarálja, hogy a büntetés csak az elkövetőket és részeseiket sújtsa, másokat (gyermekai, rokonai, örökösei, harmadik személyek) nem érinthet hátrányosan, ehhez képest a fenti kivételes esetekben mégis fenntartja a családot is sújtó vagyonelkobzást és feljelentési kötelezettség intézményét.

A tettet a felség szóbeli vagy írásbeli becsmérlésével, valamint a kötelező tisztelet meg nem adásával is el lehet követni. (Büntetése az enyhébb fogság második fokozata.) A cselekménnyel veszélyeztetett jogi tárgy fogalmából kizárja az uralkodó rokonságát, bizalmi embereit, háza népét, a feudális törvényektől – így közvetlen elődjétől, a Theresianától is – eltérve.

A hazaárulás cselekményeit szélesen határozta meg, és a felség fizikai bántalmazásával azonos módon büntette a pátenssel bevezetett törvénykönyv. Tanáccsal, tettel, fegyverrel vagy fegyver nélkül, egyedül vagy többen összeszövetkezve lehetett a közvetett, illetve közvetlen bűnös tevékenységet kifejezni. Árulás, államtitkok felfedése, az ellenséggel való szövetségkötés vagy ennek bárminemű segítése (pl. kémkedés) kerül itt felsorolásra, az elkövető pedig mindenki lehet, bármely hálátlan polgár legyen az a honos vagy pedig az országban tartózkodó idegen.

A hazaárulásban – ebben a következményeiben oly veszélyes bűnben – tetttestársként marasztalható az a személy, aki tudomással bírt a honárulói szándékról, mégsem jelentette azt a felsőbb hatóságoknak.

A halálbüntetés – humánus elvek alapján történt – eltörlése nem hozott kedvező változásokat, sőt a kortársak a bűnözői csoportok elszemtelenedését, és a bűnözés térnyerését is ennek tudták be. A kényszermunka büntetések, köztük – a Magyarországon addig ismeretlen – az embertelen, és az elítéltek tömeges halálát okozó hajóvontatás bevezetése további ellenérzéseket szült. II. Józsefet Joseph von Sonnenfelsnek – a Bécsi Egyetem állam és rendészettudományi professzorának – tanai vezették, amikor már 1781-ben egy udvari rendelettel eltörölte a halálbüntetést az örökös tartományokban, illetve helyette bevezette a „sokkal elrettentőbb és fájdalmasabb” („weit schreckbare und empfindlichere”) hajóvontatást a Duna magyarországi szakaszán, amely esetében tulajdonképpen egy hosszú időtartamú halálbüntetésről beszélhetünk, amit az is bizonyít, hogy az 1784 és 1789 között hajóvontatásra ítélt 1173 elítélteből 721 meghalt.¹⁰

További nehézséget jelentett az a törvénykönyvben rögzített szabály, amely a bírói mérlegelés határait leszűkítette, az előírányzott büntetések betű szerinti teljesítését írva elő és kérve számon a jogalkalmazón¹¹, ezáltal a konkrét esetekre szabott legmegfelelőbb mértékű büntetések kiszabását nehezítve meg. A bíró más büntetésnemre nem térhetett át, és az alsó, illetve a felső büntetési

¹⁰ Pipek 1997, 48.

Vö. Fayer 1902., LXXIII.: „azon 46 büntetett közül, a kik félévvel ezelőtt átadattak, már csak 26 van életben; a kiéheztetés folytán elgyengült („ausgemergelt”) fegyenczeket hajók elé fogják, kényszerítik őket a mélységes sárban vagy vízben menni; ha egyik vagy másik kimerülve leroskad, ott hagyják őt gondozás nélkül; ezen fegyenczek soha nem váltanak ruhát, soha sem töltik az éjet másutt, mint a szabad ég alatt lelánczolva.”, bővebben: Friedrich von Maasburg: Die Strafe des Schiffsziehens in Österreich (1783-1790) nebst einem Überblick über das altösterreichische Gefängniswesen, Wien 1890.

¹¹ „Der Criminal-Richter ist an die buchstäbliche Beobachtung des Gesetzes gebunden; so weit in demselben auf die Missethat die Größe und Gattung der Strafe genau und ausdrücklich bestimmt ist. Eben ist ihm bei strenger Verantwortung die gesetzmäßig vorgeschriebene Strafe weder zu lindern, noch zu verschärfen erlaubt. Noch weniger ist er berechtigt die Gattung der Strafe zu ändern, oder die Bestrafung gegen eine Ausgleichung zwischen dem Verbrecher und dem Berechtigten ganz aufzuheben.” - §.13. Sanctio Criminalis Josephina

kereteket sem léphette át. A törvénykönyv értelmében kirótt, gyakran túl szigorú ítéletek elbizonytalanították a bíróságokat, de a lakosság hangulatát is az uralkodó reformjai ellen fordították.

A Gömör-Kishont megye közgyűlésének királyhoz intézett felirata egyenesen úgy fogalmaz, hogy az ország nagy sérelme, sebe, hogy a Criminalis Sanctio, amely az emberiség jussaival, a haza törvényeivel, szabadságjogaival és az isteni törvényekkel is ellentétes, az új törvénykezési renddel együtt bevezetésre került, így az országtól a törvénytevői hatalom elvételét.¹² A Trencsén megyei nemesek panaszukban pedig a nemeseket legdrágább kincsüktől, magától a nemességtől megfosztó intézkedésként jellemezték a Sanctio Criminalist, amely jobban illik az állatokhoz, mint az emberekhez.¹³

Az ellentmondásokat rejtő normák és a hozzájuk kapcsolódó ítélkezési gyakorlat eredményeképpen a bűnözés mértéke a korszak végére jelentősen megnövekedett, ami helyenként olyan méretű gonddá vált, hogy több vármegyében rendkívüli, statáriális szabályok bevezetése vált szükségessé. A kínvallatás megszüntetése, az enyhe kegyelmezési gyakorlat és a halálbüntetés eltörlése, valamint a bűnüldöző, büntetés-végrehajtó szervezet kis száma és fejletlensége (amelynek személyi állományát a jozefinista takarékosági intézkedések is sújtották), mind-mind csökkentette a büntetésektől, a szankciók nagy valószínűséggel történő kiszabásának a bűnelkövetéstől visszatartó erejét.¹⁴

¹² A Gömör-Kishont megyei rendek 1790. január 25-i közgyűlésének felirata – Közli: Hajdu 1982, 474.

¹³ Molitor Ferenc: II József a császári Don Quiote, Gondolat Kiadó, 1987, 320.

¹⁴ Hajdu 1985, 35.

Krassó megye már 1782-ben így indokolja a tortúra engedélyezésére benyújtott kérelmét: „Őfelsége kegyelmében bízva elszemtelenedtek a latrok és meg kell találni azon eszközöket, amelyekkel az embereknek ez a gyalázatos neme ha nem is írtható ki teljesen, de legalább egy kevés időre

A felvilágosodás szellemében fogant büntetőjogi reformok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, sőt a társadalom minden rétegében elégedetlenséghez, ugyanakkor a bűnözés nagy mértékű megnövekedéséhez vezetek. Több szerző (Varga Endre, Hajdu Lajos) egészen odáig megy, hogy a császár népszerűtlenségének legfontosabb okaként az erőszakosan és a magyar viszonyok iránt érzéketlenül bevezetett büntetőjogi reformjait emeli ki.

A folyamatosan erőltetett változások szülte általános, az egész birodalomban, de Magyarországon különösen tapasztalható forrongás, valamint az 1788-ban kirobbant sok szenvedéssel és kudarccal járó török háború okozta megingott belpolitikai helyzet, kétségbeesett lépésre készítette az ekkor már halálos beteg uralkodót. Három pátens kivételével, minden az uralkodása alatt kelt rendeletet és intézkedést visszavont és eltörölt, ezzel Magyarországot és Erdélyt visszahelyezve abba az állapotba, amelyben Mária Terézia halálakor átvette. A saját kezűleg véghezvitt rombolást, önnön életművének és munkájának eltörlését a császár azzal a csüggedt reménnyel, vagy talán csak a reá jellemző szarkazmussal zárta, hogy ezzel az intézkedéssel talán így képes akkora boldogságot, hasznot és jó rendet hajtani, mint amennyit rendeleteivel kívánt az országnak szerezni.¹⁵ II. József 1790. január 28-ai leiratában elrendelte

megfékezhető és a haza derék polgárai számára a béke és nyugalom ily módon biztosítható.” – idézi Hajdu 1983, 334.

¹⁵ A három rendelet: a vallásszabadságról rendelkező tolerancia pátens, a lelkészrendelésre vonatkozó intézkedés, és a jobbágyrendelet.

II. József három kivételével visszavonja a Magyarországot és Erdélyt illető rendeleteit – Magyarország története a 19. században – szöveggyűjtemény, Szerk.: Pajkossy Gábor, Osiris Kiadó, Budapest. 2003, 23.

„II. József halálhíre, amelyre néhány hónap óta sokan aggódva, mások talán vágyakozva gondoltak, és ami február 20-án végezetül ténylegesen bekövetkezett, csak a teljességgel lélektelen személyeket hagyta minden megrázkódtatás nélkül.” – írta a Neue Teutsche Merkur 1790. év januári számában.

Magyarország 1780. évi állapotába visszahelyezését, a tényleges visszatérés határnapjául 1790. május 1-ét tűzve ki.¹⁶

A jozefinus közigazgatási rendszer így január végére megszűnik, a megyék pedig visszanyerik régi önrendelkezési jogukat. Első intézkedéseik a német nyelv bevezetése és a gyűlölt földmérési munkálatok ellenében fogantak. A földmérési munkák aktáit, az összeírásokat kevés kivételtől eltekintve megsemmisítették, sok helyütt jelképesen az akasztófa alatt, vagy a városon kívül elégették.¹⁷

Az új uralkodót, Lipótot megválasztó 1790-91-es országgyűlés egy sor törvényben rendelkezik a régi rend maradéktalan visszaállításáról¹⁸, X. törvénycikkében pedig rögzíti, hogy Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmányával bíró, Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és

¹⁶ Szomorú tanulság, hogy II. József hatóságai sokkal nagyobb buzgalmat fejtettek ki rendszerének felszámolásában, mint korábban annak építésében. - Varga Endre: A királyi Curia 1780-1850, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 73.

¹⁷ Fördös László: A II. József-féle kataszteri földmérés Magyarországon, Szeged városi nyomda és könyvkiadó Rt., 1931, 65.

¹⁸ Néhány példa ezekből a törvényekből:

1790/91. évi X. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről;

1790/91. évi XXXIV. törvénycikk a fölmérési munkálatokról: Az utolsó kormány alatt végrehajtott bármely föld- és birtokfölmérési munkálatok minden törvényszéken és minden ügyben érvényteleneknek nyilvánítatnak: továbbá az azon fölmérésre fordított költség és fáradság iránt bárkitől támasztandó követelés megsemmisítettén, azonban a magánosok közt jó hiszemben kötött szerződések és az ezek erejénél fogva a törvény rendes útján indítandó keresetek épségben hagyatván: jövődre semmiféle ilyen fölméréseket nem szabad megengedni.

1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról

1790/91. évi XLII. törvénycikk a kivallatásról: A kinzó vallatások annál fogva, mivel az igazság kikutatására alkalmas és megfelelő eszközt nem nyújtanak, hanem inkább büntetés számba mennek, addig, míg a büntető eljárásra nézve országgyűlésileg más intézkedés nem tétetik, egyszerüen tiltva lesznek.

szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország.”

2. Az 1790-91. évi országgyűlést és koronázást megelőző közjogi tárgyalások

A II. József uralkodása végén nagy számban összeállított megyei feliratokban a felvilágosodás szellemében már egy olyan új politikai elmélet elemei mutatkoztak, amelyek aztán az új uralkodó megkoronázását megelőző elhúzódó politikai harcokban még élesebben jelentek meg. A vármegyék a koronázásra váró Lipóttól, új társadalmi szerződés megkötését követelték. Ebben érvényesíteni kívánták a *filum successionis interruptum* - elvet, vagyis az örökösödési fonalának II. József általi megszakadására hivatkozással, új hitlevél kibocsátásával szerették volna a Magyar Királyság szuverenitását hosszú távon biztosítani. Érvelésükben a Habsburg-dinasztia a nemesi nemzettel szembeni törvénytelen magatartására és az új *capitulatio* szükségességére hivatkoztak.¹⁹ A megyei szinten megfogalmazott sérelmek és követelések között találjuk a nádorválasztás és a vármegyékre ültetett adminisztrátorok menesztésének kérdéseit, sőt azt is, hogy a hűtlenségbe esett kurucok leszármazottjai nyerjék vissza nemesi jogaikat.²⁰ Több vármegye megeskette a diétára induló követeit, hogy a rendek tudta és beleegyezése nélkül nem fogadnak el sem hivatalt,

¹⁹ Marczali Henrik: Az 1790-91-diki országgyűlés I-II. kötet. Budapest, 1907., II. kötet 19., 217. Marczali munkájában – az 1791. évi fordulatot összegezve – bíráló véleményt is megfogalmaz a magyar rendi törekvésekről: „A „*filum successionis interruptum*” igen ügyes fogás, de mégiscsak ferdítése volt az örökösödési törvény pontos meghatározásainak. Így mellesleg sarkalatos törvényt nem szabad megkerülni azoknak, kik annyira erősködnek a sarkalatos constitúciók mellett. És ebből következett, hogy azt a királyt, ki eleve is annyi jóakaratot tanusított nemzetünk iránt, elidegenítették tőle. [...] Oly célok elérésére, melyekhez becsületes alku, vagy becsületes harcz útján lehetett volna csak eljutni, kicsinyes ügyvédi fogásokkal vezették ezt a nemzetet.”

²⁰ Marczali: i.m., I. kötet, 194.

címeiket vagy egyéb kedvezményeket az uralkodótól. A követeknek ígéretet kellett tenniük továbbá a rendi alkotmány védelmére.²¹

1790-ben általános kívánalomként jelenik meg a nemesi törekvésekben a felségsértéssel kapcsolatos normák világosabb meghatározása. A felségsértésre vonatkozó koronázási cikkely-tervezeténél elsődleges igényként jelentkezik, hogy ne delegált bíróság járjon el, hanem a királyi tábla, a gyanúsítottat pedig az ország határai között kelljen bíróság elé állítani, úgy ahogyan azt az 1715. évi VII. törvénycikk rendezte.

A politikai deliktumok rendezése ügyében a magyar nemesség azért is remélhetett kedvezményeket az új uralkodótól, mert II. Lipót még toszkán nagyherceggként (II. József reformjaival egyidejűleg), a felvilágosodás szabályait még bátyjánál is határozottabban ültette át a gyakorlatba. 1786-ban kiadott Toscanai büntetőtörvénykönyvében már az olasz felvilágosodás eszméinek visszatükröződése látható: a kódex eltörölte a halálbüntetést, megtiltotta a tortúra minden válfajának alkalmazását és egyúttal megszüntette a felségsértési perekben oly gyakran használt ún. privilegizált bizonyítási eszközök alkalmazását. Megszüntette a felségsértés deliktumát, amelynek fogalmát – az indokolás tanulsága szerint – a középkor folyamán mértéktelenül és jogtalanul kiterjesztették, maga a meghatározás is a római császárság barbár időszakában született meg és további megtartása nem tűrhető meg egy jól szervezett polgári társadalomban. Ezzel összefüggésben egyszer s mindenkorra tilosnak deklarálta a törvényhozó az ártatlan családtagokat sújtó vagyonek Kobzást. Az egész törvénykönyvön végighúzódik az állampolgár büntetőjogi védelmére irányuló törekvés.

²¹ Nagy János: Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követei az 1790-91. és 1792. évi országgyűléseken, - <http://:ludens.elte.hu>, letöltés: 2010. január 20.

A dunai kerületek kérése szerint – amely aztán az 1795-ös tervezetnél is előkerül – a felségsértési ügyeket teljesen ki vették volna az uralkodó és királyi jogügyi-igazgatóság hatásköréből, helyette a cselekmény elkövetési helyének megyei sedriája lett volna illetékes.

További javaslatként fogalmazták meg, hogy a felségsértés miatt elítélt személy csak magyarországi vagyonát veszhesse el büntetésképpen, az ausztriai birtokokat nem érintse a büntetés. A vagyonmentésre irányuló törekvés azonban, az ország közjogi viszonyai miatt erre a különbségtételre való hivatkozással, nem volt keresztülvihető. Tekintettel arra, hogy Ausztria uralkodója egyben magyar király is volt, így felségsértés esetén az ausztriai tulajdonokra továbbra is kiterjedt a vagyonelkobzás.²² A konfiskációs kérdés megnyugtató rendezésére 1790 őszén került sor.

A tiszai kerületek azt javasolták, hogy az uralkodónak ne legyen joga a büntetés nagyságának meghatározására, sem súlyosbítására, hanem csak a kegyelmezésre, illetve a büntetés enyhítésére.

II. Lipót uralkodásának kezdetén, 1790 tavaszán az XL. törvénycikkkel (összhangban a II. József által tett utolsó, mindent visszavonó intézkedésekkel) visszaállította a korábbi, 1780-as igazságszolgáltatási rendszert.²³ Pár hónappal később, 1790 júniusában Lipót első reformtörekvéseinek tekinthető a királyi

²² Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezete, Budapest, 1971., 63.

²³ 1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról
„Ámbár még maga az elhunyt felséges császár és örökös király a törvénykezési ügy közigazgatását, arra a törvényes állapotra, melyen az 1780. évben volt, rendelte visszahelyeztetni és ezen ténye által nem csak az ország rendes biráinak régi törvényes hatásköre állítottott vissza, a törvényes birói hatóságok pedig, melyek a bíróságok új szabályozása következtében megszűntek volt, visszaállittatának és régi törvényes alakjukba visszahelyeztetének, hanem az általános büntető törvény és az új törvénykezési rendtartás ereje is teljesen megszűnt;”

propozíciók megfogalmazása²⁴, ebben olyan büntetőreformok végrehajtására törekszik, amelyek megfelelnek a felvilágosodás, az emberiség követelményeinek (pl. kínvallatás eltörlése).²⁵

A koronázás feltételrendszerével, az ettől el nem különíthető hitlevél kiadásával és esetleges tartalmával kapcsolatos 1790 nyarán és őszén lefolytatott tárgyalások fontos dokumentuma az a rendek részéről szeptemberben előterjesztett, Ócsai Balogh Péter²⁶ gondolatait tükröző diploma-tervezet, amelynek záró passzusa megfogalmazta (vagyis megújította volna) a rendek jogát, hogy ne engedelmesséjének (non obiendi facultas), ha a király vagy utódai az alkotmány rendelkezéseit nem tartanák meg.²⁷ A tervezet tehát

²⁴ A magyar kancellária 1790. június 10-én tett javaslatot a királyi propozíciók ügyében, amelyeket a király szokás szerint az országgyűlés kezdetén nyújtott át a rendeknek. A javasolt 10 propozíció között a második a megkoronázásról és a hitlevél kiadásáról, a negyedik a rendek panaszainak és sérelmeinek meghallgatásáról szólt, a kilencedik pontban szerepelt a büntető és polgári törvénykezés megjavításának igénye. - Mályusz 1926, 248.

²⁵ 1790/91. évi XLII. törvénycikk a kínvallatásról

A kínzó vallatások annál fogva, mivel az igazság kikutatására alkalmas és megfelelő eszközt nem nyújtanak, hanem inkább büntetés számba mennek, addig, míg a büntető eljárásra nézve országgyűlésileg más intézkedés nem tétetik, egyszerűen tiltva lesznek.

²⁶ Ócsai Balogh Péter (1748-1818): A nemesi mozgalom vezető egyénisége. Korábban Nógrád megye szolgabírája, majd a hétszemélyes tábla bírása, 1787-től szembekerült II. Józseffel. Az ő nevéhez fűződik annak az alkotmánytervnek az elkészítése, amely a nemesség közjogi törekvéseit megfogalmazta. A nemesi ideológiához mért módosítással ő alkalmazta a nemesi mozgalom érvei közt a Rousseau-i társadalmi szerződés-elméletet: II. József törvénytelen uralma megsemmisítette a nép és az uralkodó szerződését, megszakította az örökösödés fonalát, a népnek (a mozgalom értelmezése szerint ez a nemességet jelenti) tehát joga van új feltételeket szabni a hitlevélben. 1791-től részt vett a közpolitikai (közjogi) bizottság munkálataiban. 1791-től haláláig főispán, a francia forradalom előrehaladtával újra az udvarhoz közeledett.

²⁷ A Tiszai kerület 1790. július 16-ai II. Lipót nevében (egyes szám első személyben megfogalmazott tervezete), megígértette volna az uralkodóval, hogy az ország jogait megtartja, különösen II. Endre 1222-iki törvényét, helyreállítva az abban foglalt ellenmondás és ellenállás jogát.

A Dunáninneni kerület pedig egészen odáig merészkedett július 9-iki szerződés-tervezetének utolsó pontjában, hogy a meg nem koronázott vagy törvénytelen fejedeleme engedelmissége alól felmentette volna a nemzetet, beleértve a népet is (Per ipsam Plebem). - Marczali, im., II. kötet, 19., 37.o.

újráfogalmazta ezzel az 1687-ben (1687:4. tc.) elpazarolt alkotmányos ellenállás lehetőségét.

Az uralkodói leirat (szeptember 21-ei) a követelések többségét elutasította és válasza ez utóbbi pontban is természetesen elutasító volt, az engedelmesség megtagadásáról szóló rész teljes elhagyását kívánta. Bár az ellenzéki vármegyék szeptember végén még kijelentették az eredeti fogalmazványhoz való ragaszkodásukat, a rendek november 14-iki feliratukban azonban már megelégedtek az alkotmányos sérelmek koronázás előtti orvoslásának uralkodói ígéretével, és lemondtak az engedelmesség megtagadásának elismertetéséről.²⁸

2.1 Rendi siker a politikai perek eljárási szabályaiban

A rendek a diploma-tervezettel egyidejűleg (szeptember 5.) egy 11 cikkből álló (*articulus separatus*) követelés-tervezetet is eljuttattak az uralkodóhoz. Ennek 11. cikkelye, amely a „*De crimine perduellionis*” címet viseli, a rendek felségsértési perekkel kapcsolatos régi-új követeléseinek adott hangot.

A törvényjavaslat előírta, hogy a felségsértési pereket ne vonják el a rendes bíróságoktól, hanem a királyi tábla ítélkezzen a fellebbezés jogának fenntartásával, a vagyonelkobzás pedig csak a vétkes jószágait érintse. A királyi felség kegyelmezési jogán, valamint a felségsértés eseteiről rendelkező 1715:VII. törvénycikk egyéb pontjain nem kívánt változtatni a magyar rendek elképzelése.

²⁸ Mályusz 1926, 306.

A módosítás az 1715-ös rendezés óta létező két alapvető rendelkezéssel, és majd kilenc évtizedes előírással és gyakorlattal kívánt szakítani. Az egyik szabály, a felségsértési ügyek elbírálását eddig – komoly megszorításokkal ugyan²⁹ – a király kizárólagos intézési-döntési jogkörébe utalta, uralkodói felségjogként kezelte. A javaslat másik része pedig a szankciórendszer szándékoltan elrettentő részét támadta, amely a vagyonrészeik elvesztéséből a fiakra is kiterjedő következménytől való félelemre alapozva eddig lehetővé tette, hogy némely (a jogszabály által nem pontosított) esetekben az apák javai a fiaik részeire nézve is elidegeníthetők, a királyi fiscus által elfoglalhatók legyenek.³⁰

²⁹ 1715. évi VII. törvénycikk, a felségsértés eseteiről

4. § Az ügynek elbírálása s megvizsgálása pedig közvetlenül egyedül a királyi felségre tartozván, az ő jószágos tetszésére marad fenn, hogy e szörnyü büntettet Ő császári királyi felsége maga személyében, magyar tanácsosaival, a hazai törvények szerint az országon belül, avagy kívül kívánja megvizsgálni és ellátni.

5. § Ha pedig a fennemlített Ő királyi felsége az ilyen bíraskodást saját személyében gyakorolni nem akarná: akkor maga helyett tetszése szerint kiküldendő magyar bírakat fog az ilyen ügyek elbírálására rendelni, de csak az országon belül s nem azon kívül, kik az ország fentebb jelzett törvényei értelmében fogják az ily ügyet megvizsgálni, s tartoznak azután az abból következő peres eljárást, egész terjedelmében, Ő kir. felségének előterjeszteni.

³⁰ 1715. évi IX. törvénycikk, az eddig elkobzott javak jelen állapotukban maradjanak, a panaszkodó károsultakat azonban meg kell hallgatni s felségsértés vagy árulás bűnében a fiuk részei is elveszszenek

Az eddig végrehajtott elkobzásokat mostani állapotukban kell hagyni.

1. § A kik mindazáltal mégis, ha ez okból különös megkárosodásukat panaszolnák s panaszuk méltányosságát bebizonyítanák, Ő császári és királyi felsége beleegyezésével megállapították, hogy számukra az 1687:7. t. tc. értelmében is, igazságot szolgáltatassanak.

2. § Hogy pedig a részek elvesztéséből fiaikra is kiterjedő büntetés félelméből az atyák a felségsértés bűnétől még jobban elrettenjenek, semmint akkor, ha a büntetés csak őket érne, s ezt az átkos és undorító gonoszságot annál inkább elkerüljék, s a közjóllét és béke, melynek sértetlennek kell lennie, állandó maradjon: elhatározták, hogy az ilyen felségsértés vagy árulás bűnébe eső atyának, ha őt felségsértési bűnben találták s a törvény rendes útján elmarasztalták, minden ingó és ingatlan, habár ősi javait mint, a melyek teljes valódi uralma alatt állanak és különben is némely esetekben, a fiuk részeire nézve is elidegeníthetők, minden kora s rendű fiak s atyai és anyai ágbeli rokonok kizárásával, a királyi fiscus foglalja el; (épen tartván azonban s előre levonván a mások jogát s kölcsön adott pénzt, és a hűségben megmaradottak hasonló jogait).

3. § De az atya bűnébe nem keveredett gyermekekre, nem ugyan a törvény parancsából, hanem királyi kegyelemből, érdemeikhez s állásukhoz mérten s személyes és vagyoni körülményeikhez képest, fiui teljes részük meghagyása mellett, különös tekintetet s figyelmet fognak fordítani.

Felterjesztésükben a rendek azt kérték az uralkodótól, hogy felségsértés esetén a vagyonelkobzás csak az elítélt osztályrészére terjedjen ki. Az uralkodó döntése azonban túlment a kérésen, nemcsak a szorosán vett felségsértés, hanem a hűtlenség egyéb eseteiben is megtiltotta a vagyonelkobzás alkalmazását³¹, valamint a halálos ítéletek uralkodói jóváhagyás nélküli végrehajtását.³²

Az uralkodó szeptember 21-ei leirata részben teljesítette a kérelmet, a magyar rendek pedig a legnagyobb hálával köszönték meg a király kegyét, hogy Magyarországra is kiterjesztette a korábban Firenzében meghozott rezolúcióját.

A végleges törvényszöveggel kapcsolatban a kancellária még számos észrevételt tett és kiegészítést javasolt az uralkodónak, amelyek az eredeti rezolúció enyhébb szabályait kívánták a lehetőségek szerint a törvénnyel szigorítani.

Izdenczy³³ és Eger³⁴ államtanácsosok indítványozták, hogy az uralkodó csak a saját uralkodása idejére, vagyis saját személyére nézve mondjon le az 1715-ben

³¹ A rendek miután teljesült kívánságuk november 14-ei feliratukban a legnagyobb hálával köszönték meg a király kegyét, hogy Magyarországra is kiterjesztette Firenzében hozott rezolúcióját, amely szerint a birtokelkobzás csak a bűnöst ér, az ártatlan gyermekeit azonban nem. Izdenczy államtanácsos ez ügyben is a királyi felségjog feladása ellen foglalt állást, a kancellária eljárását egyenesen érthetetlennek találta, hiszen annak esküjénél fogva a felségjog védelmére s nem korlátozására kellene törekednie.

A felségjogok tekintetében már korábban is volt ütközés a kancellária és az államtanács között. Az államtanács szerint a közjog alapelvei alapján minden jog a királyé, csak ahol a hatalom valamely pontban elvonásra kerül tőle, vagy korlátozódik, ott kell külön törvénynek rendelkeznie. A magyar kancellária felfogása szerint csak az tekintendő felségjognak, amit valamely törvény világosan és kimondottan annak deklará. – Mályusz 1926, 308-311.

³² Országgyűlési Akták 1790/91, 253., Hajdu 1971, 75.

³³ Izdenczy József, báró (Zboró, 1733. – Bécs, 1811.): Az Államtanács első magyar tagja, politikai író. Politikai magatartása mindig dinasztia hű volt, nagy szerepe volt abban, hogy idejében az államtanácsnak, mint véleményadó testületnek a felfogása magyarelles volt. „Ő a nemzet önérzetét sértő, törvénytelen intézkedések értelemi szerzője, aki nagy leleményességgel ad uralkodójának kéretlenül is tanácsot, hogyan lehet a magyarságot gyengíteni.” - Mályusz 1926, 30.

meghatározott felségjog gyakorlásáról. Mások pedig azt javasolták, hogy az uralkodó tartsa fenn magának a jogot az eredeti törvény visszaállítására, valamint arra, hogy csak a jövőben elkövetendő cselekmények esetében alkalmazzák a szabályait. Gyakorlatilag csak ez utóbbi, a visszaható hatályra vonatkozó rendelkezés került bele az elfogadott követeléseket szentesítő törvény passzusai közé. Napjainkban már evidens, akkor azonban a hónapok óta lázongó, sőt a poroszokkal kapcsolatot kereső magyar nemesség által elkövetett bűnöket árgus szemmel figyelő, és a nóta perek előkészítésén fáradozó udvari körök számára korántsem volt egyértelmű és tét nélküli a szabály kimondása.

Az udvari konferencia 1790. december 24-ei ülésének jegyzőkönyve megőrizte az udvari tanácsosok a 11. ponthoz fűzött véleményét.

Zichy országbíró arra figyelmeztetett, hogy amennyiben a Felség beleegyezik a kért törvény megalkotásába, akkor ezt a későbbiekben nem lesz képes kedve szerint újra megváltoztatni. Ami a hűtlenség vétkében elmarasztaltak gyermekeit érintő büntetést illeti, az pedig úgymint egybehangzik a Felség által kiadott és az országban már kihirdetett, a szabályokon enyhítő uralkodói rezolúció szövegével. Ezért nem állna összhangban a Felség jószágával ettől most visszahátrálni.

Udvarhű tartja. - Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverwaltung ihres Vaterlandes, und von den Rechten ihrer Könige, Gedruckt in Römischen Reiche, 1790. szellemben megírt röpiratában a magyar szokásjog és a rendi alkotmány alapelveivel szemben kijelentette, hogy Magyarország a kezdetektől fogva abszolút monarchia volt, és így a királyok az országgyűlés beleegyezése nélkül is hozhatnak törvényeket. A rendi dualizmus garanciáit: a koronázást, a koronázási esküt és - hitlevelet fölösleges ceremóniaként írja le, a nádort királyi szolgálónak

³⁴ Friedrich, Freiherr von Eger: valódi titkos tanácsos és a belügyek államtanácsosa. – M. Christian Friedrich Jacobi: Europäisches Genealogisches Handbuch auf das Jahr 1800., in Johann Friedrich Gleiditschens Handlung, Leipzig 1800., 14.

Spielmann államtanácsos az uralkodó azon szándékát jelezte, hogy kész hozzájárulni a szabályok enyhítéséhez és a törvény megalkotásához, ezzel is elejét véve a gyakoribbá váló rebellióknak.³⁵

Az országgyűlés által elfogadott szöveg a törvény hatályát nem csak a felségsértés, hanem a hűtlenség eseteire is kiterjesztette. Az 1790/91. évi LVI. törvényben megvalósult a rendek egyik régi sérelmének orvoslása azzal, hogy a felségsértés és hűtlenség eseteiben való ítélkezést – melyet a Habsburgok a delegált bíróságok által kétszáz éve elvontak a magyar jogszolgáltatástól – első fokon a királyi táblára, másodfokon a hétszemélyes táblára ruházta, így a királyi Curia addigi legszélesebb büntető hatáskörét érte el.³⁶

A jogszabály a felségsértés eseteiben a vagyonelkobzást a bűnös vagyonára szorította le, ezzel a rendek régi kívánsága valósult meg a garanciális eljárási szabályok megalkotásával és a rendes bíróságok által elnyert hatáskör kibővítésével.³⁷

Nem véletlenül jegyezte meg Németh János 1794 decemberében a Martinovics-per előkészítése során: a szomorú tapasztalat bizonyítja, hogy az 1791. évi LVI. törvénycikk, amelyet a forradalmi szándék és forradalmi

³⁵ Mályusz 1926, 311.

³⁶ A törvénytelenül delegált bíróságok szigorával és uralkodóházhoz való vak hűség buzgalmával járt el a Curia, mint azt a jakobinus per és reformkor politikai perei is mutatták. Hozzá kell tenni, hogy mikor a királyi tábla a jakobinus-per lefolytatására utasítást kapott, nem rendelkezett még gyakorlattal felségsértési perrel kapcsolatos eljárás tekintetében, hiszen az első ilyen esete volt. - Varga Endre, i.m., 90., 97.

³⁷ 1790/91. évi LVI. Törvénycikk a pártütés és a hűtlenség bünéről
A karok és rendek alázatos esdeklésére kegyelmesen beleegyezett Ő felsége, hogy jövendőben, de egyáltalán nem értve ide azon eseteket, melyek ezen törvény megalkotása előtt merültek föl, a felségsértés és a hűtlenség büne az ország rendes bíróságaitól ne vonassék el, hanem a királyi tábla által, a törvényes fölebbezés érintetlen hagyásával, ítéltesék, s magában a felségsértésben is a jóságok elvesztése csak a bűnös osztályrészt szorítottassék, épségben maradván továbbra is Ő felségének kegyelemosztogató hatalma, és egyebekben az 1715:VII. törvénycikk rendelkezése megmaradván.

előszeklek csempészték be a törvénykönyvbe, milyen lényegesen csorbítja a felségjogokat.³⁸

Ugyanakkor pont a Martinovics-per mutatja majd meg, hogy a Karok és a Rendek, amelyek a politikai bírászkodás szervezetének legfontosabb gyengeségét és legsürgetőbb kérését abban látták, hogy a perek vitelét rendkívüli bíróságokra lehetett bízni, már nem rendelkeztek megfelelő erővel sem ekkor, sem a későbbiekben a kódex-tervezet tárgyalásakor, hogy a kezdetleges delictum-meghatározást megváltoztassák és ezzel a politikai perek tényállási részét érdemben befolyásolhassák.

A Horea-Closca parasztlázadás utóhatásának is tekinthető, hogy II. József halála után a halálbüntetés visszaállítását követelte a nemesség, mert véleményük szerint a halálbüntetés nélkül a jobbágyok feletti nemesi bírászkodás elveszteni hatékonyaságát. A halálbüntetés visszaállítása végül nem parasztság, hanem a francia forradalom hatására az udvar elleni szervezkedésbe kezdő nemesség megfékezését szolgálta.³⁹

³⁸ Németh János királyi jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót főherceg nádorhoz, Pest 1794. december 1., közli: Benda Kálmán – Elek Judit: Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében, Magvető könyvkiadó, Budapest, 1983., 347.

³⁹ Az 1784-85. évi erdélyi nagy jobbágyfelkelés az első olyan esemény, amely veszélybe sodorta a feudális rendszert hazánkban. A vezetők 1785. február 28-ai gyulafehérvári kivégzéséhez még II. József is hozzájárult. A felkelés vezetőire kirótt ítéletekkel valójában a jobbágyságnak akartak példát adni, hogy elriasszák újabb megmozdulástól. - Magyar András: A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1984., 26.

1795-ben a Martinovics-féle összeesküvés vádlottjai ügyében, eltérő ítéletek születtek Ausztriában és Magyarországon. A Martinovics-ügy szálai Ausztriába is elvezettek, ahol akkor még II. József Btk.-ja változatlanul hatályban volt, így ott a vádlottak egyikét sem ítélték a polgári bíróságok halálra (egy halálos ítélet született katonai törvényszéki eljárásban).

Sándor Lipót nádor Ferenc királyhoz írt 1794. december 3-ai leveléből - amelyben a Királyi Tábla tárgyalásának első napjáról ad tájékoztatást - kiderült, hogy Martinovics mindenképpen ki akart kerülni a magyar bíróság ítélkezése alól. Martinovics a per során többször arra hivatkozott, hogy állandó lakóhelye Bécs, másrészt pedig hangoztatta, hogy mint nyugalmazott udvari tisztviselő felett csak a Hofmarschallamt ítélkezhet az ügyében. - Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790-1795., Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926., 770.

Magyarországon a Királyi Tábla és a Curia ítéletei alapján hét embert végeztek ki.

2.2 A gonosz tanácsadók megbüntetése és a nemzetsértés tényállása

Büntetőjogi kérdések az 1790/91-es országgyűlésre összeállított megyei feliratokban, nagy számban szerepeltek a sérelmek között. Az orvoslásra előterjesztett eljárásjogi követeléseken egy kérdésben megy túl a nemesség: már 1790 tavaszán a II. József halála után tartott megyegyűléseken, majd később az országgyűlés egész időszakában követeli a „gonosz tanácsadók” megbüntetését. Kívánalmuk, hogy a felségsértőkhöz hasonlóan súlyos büntetésben részesüljenek a nemesség sarkalatos jogait sértő, vagy a fundamentális jogok megszüntetésére törő személyek. Azok az udvari tanácsadók, a nemesség és az uralkodó által együttesen gyakorolt törvényhozó hatalom megkerülésével és az illegitim szabályok sokaságának meghozatalával az egész nemesi nemzet felségét sértették meg.⁴⁰

1790-ben a nemesség nem csak Izdenczy Józsefet, Koller Ferencet⁴¹ és Lovász Zsigmondot⁴², vagyis az elhunyt uralkodó akaratát és a magyar szuverenitást sértő intézkedésekben közreműködő és végrehajtó, a császár alkotmányellenes cselekedeteit helyeslő udvari tisztségviselőket akarja

⁴⁰ Hajdu 1971, 58.

Vajnági Márta: Új hivatali nemesség Magyarországon a 18. század második felében. Sic Itur Ad Astra, 2003.

⁴¹ Koller Ferenc Xavér: Főispán, valóságos belső titkos tanácsos, királyi személynök. – Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Veszprém 1981., VI. kötet.

⁴² Eötvenesi Lovász Zsigmond: alispán, kerületi biztos. – Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai – Torontál vármegye története, Országos Monografia Társaság, Budapest 1908.

felelősségre vonni, hanem mindazokat, akik a „törvénytelen” uralkodótól tisztséget fogadtak el.

A diéta kezdeti szakaszának kerületi tárgyalásaiban kiemelkedő helyet foglal el a nemzetsértés büntetnének meghatározása. A nemesség okfejtése szerint a törvényhozó hatalom, vagyis a szuverenitás, a Szent korona-tan értelmében megoszlik a koronás király és a nemzet között; ezért azt javasolták, hogy aki a nemzet felségét megsérti, ugyanúgy bűnhődjék, mint az, aki az uralkodó ellen követ el felségsértést.

Az új uralkodó, II. Lipót koronázását megelőzően összeállított vármegyei javaslatok, részletesen foglalkoztak a nemzet felségének megsértésével és az uralkodó elleni támadások elválasztásával.

A dunai kerületek nemzetsértésre vonatkozó koronázási cikkely-tervezete szerint az követi el ezt a bűntettet, aki az ország helyzetét, alkotmányát, kormányzati formáját, jogait és szabadságait szóval, írásban megtámadja, vagy ezek megváltoztatására törekszik; aki a felsorolt jogi tárgyakat elárulja, az uralkodónak rossz tanácsokat ad vagy ilyeneket nem akadályoz meg; aki nyilvánosságra hozza az előbb megjelölt tárgyak megváltoztatását, eltörlését célzó királyi rendelkezéseket, vagy segédkezet nyújt ezek végrehajtásához. Büntetésnek ugyanazt javasolják, mint a felségsértés esetében, és az eljárási szabályok is megegyeznek.

A tiszai kerületek pedig deklarálják, hogy a rendi jogok alkotmányt sértő tanácsokkal történő negligálása a felségsértéssel hasonló súlyú bűncselekmény, a nemzetsértőket jószágaik, a súlyosabb esetekben életük elvesztésével kell büntetni.

Az országgyűlés megnyitásakor a nemesség még mindenkinek a fejét követeli, aki nem állt az ellenállási mozgalom mellé, később már csak azok

felelősségre vonását akarják, akik az országra veszélyes tanácsokat adtak az uralkodónak.⁴³ A nemesség későbbiekben a francia forradalom és a Habsburgok előnyére megváltozott külpolitikai helyzet hatására már lépésről-lépésre feladta a központi hatalom gyengítésére irányuló törekvéseit. Megelégszik az országgyűlésben elért eredményekkel (pl. nádorválasztás) és kompromisszumokkal, valamint a törvényhozó hatalom megosztását deklaráló törvénycikkely felemlegetésével.⁴⁴

Mire a nemzetsértésre vonatkozó cikkely az országgyűlés plénuma elé kerül, az eredeti tervezet egészen átalakul, azok alapján akár a nemesi mozgalom vezetői ellen is lehetett volna eljárást indítani. A Crimen laesae nationis kérdésében végezetül nem születik törvénycikk.⁴⁵

⁴³ MOL N117 Archivum Regni, Vegyes Könyvek, Lad. NNN, 107. kötet.

⁴⁴ 1790/91. évi XII. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról
Hogy a törvények alkotásának, eltörlésének s magyarázásának hatalma Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben, az 1741:VIII. törvénycikk rendeletének sérelme nélkül, a törvényesen megkoronázott fejedelmet és az országgyűlésre törvényesen egybegyűlt országos karokat és rendeket közösen illeti, s rajtok kívül nem gyakorolható: Ő szent felsége magától és önként elismeri, s kegyesen kijelentette, hogy Ő a rendek ezek jogát sértetlenül megtartandja, és a mint azt dicsőült elődeitől kapta, azonképen csorbitatlanul szállítandja át felséges utódaira, biztosítván az ország karait és rendeit, hogy soha sem fogja az országot és a kapcsolt részeket rendeletekkel vagy ugynevezett pátenssekkel, melyek különben is az országnak soha egy törvényszékén sem fogadhatók el, kormányozni; pátenssek kiadása csupán azon esetre tartatván fenn, midőn a törvénnyel egyébként megegyező dolgokban, a kellő eredményrel való kihirdetés egyedül ez uton lenne eszközölhető. Továbbá: hogy a bíróságoknak törvénnyel megállapított vagy megállapítandó szervezete királyi hatalommal nem fog megváltoztatni; sem a törvényes ítéletek végrehajtása parancsokkal gátoltatni, sem hogy azt mások gátolják, megengedtetni nem fog; sem pedig a bíróságok törvényes ítéletei megmásítatni, vagy akár a királynak, avagy valamely politikai kormányzéknek felülvizsgálata alá vonatni nem fognak; hanem a valláskülönbség nélkül választandó bírák az országnak érvényben álló, vagy ezután hozandó törvényei és bevett szokásai szerint tartanak törvényszékeket; a végrehajtó hatalmat pedig nem másként, mint a törvények értelmében gyakorolandja a királyi felség.

⁴⁵ A rendek 1790. december 10-i feliratukban előadták, hogy panaszaik nem voltak alaptalanok, s akik a korábbi uralkodó (II. József) tanácsadói voltak, méltók a nemzet bizalmatlanságára; ezeknek a törvény teljes szigorával kellene bünhődniük. „De mindettől eltekintenek, s egyszersmind bíznak abban, hogy viszont az uralkodó is mindazt, ami az ő koronázásáig szóval vagy írásban, magános vagy hatóság útján történt, s ami neki nem tetszene, meg nem történtnek tekintti és elfelejti.”
A kancellária az idegen hatalommal (elsősorban Poroszországgal) való szövetkezés kérdésében csak az 1790 márciusáig tartó esetekben javasolta az amnesztia kiadását, s azt is csak akkor, ha e törekvések célja a régi alkotmány helyreállítása volt. Az amnesztia kiadása miatt nem lett törvény az alkotmánysejtők büntetéséről szóló javaslatból. - Mályusz 1926, 313., Hajdu 1971, 60-61.

3 Az Országos Bizottságok munkája

A Jozefinát hatályon kívül helyező 1791. évi LXVII. törvénycikk az általános kodifikációs munkálatok elvégzésére országos bizottságokat küldött ki. Az országgyűlés már négy hónapja ülésezett, amikor a királyi bizottságok létrehozásának gondolata a diétán ősszel felmerült. A koronázás elhúzódása miatt ez a diéta már nem végezhetett érdemleges alkotó munkát, ezért szükségszerű volt a bizottsági munkákat az országgyűlés utáni időre halasztani.⁴⁶ A két tábla 1791. február 7-i együttes ülésén tárgyalta meg a Regnicolaris Deputatiók részére előírt feladatokat, és rendelkezett az országos bizottságok felállításáról.⁴⁷

A törvénycikk kilenc országos bizottságot rendelt ki azoknak a javaslatoknak, sérelmeknek megtárgyalására, amelyeknek megvitatása elmaradt az 1790-91-es diétán. Ígéretet tett, hogy a vármegyék és az ország többi törvényhatóságai, de magánszemélyek is a bizottságok elé utalt tárgyakban véleményüket kifejezhessék és az ország nádora elé terjeszthessék, aki azután azokat azon bizottságokhoz utasítja, melyekre az a tárgy tartozik.⁴⁸ A bizottságok feladatául

⁴⁶ Ürményi személynök 1790. október 6-án javasolja, hogy a gravamenek egybeszedésére és a legsürgősebb, halaszthatatlan igazságszolgáltatási reform előkészítésére küldjenek ki egy-egy bizottságot, deputatio iuridicát, az igazságszolgáltatás további reformját pedig, amely hosszabb vizsgáldást igényel, bízzák regnicolaris deputatióra. - Mályusz 1926, 119.

⁴⁷ 1790/91. évi LXVII. törvénycikk: A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetőek, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbizottak neveztetnek ki.

⁴⁸ Sándor Lipót nádor az 1791. december 3-iki udvari konferencia végzése alapján külön leiratokban értesítette a megyéket, hogy a bizottsági munkálatokat mégsem közölheti velük. Lipót király a

pedig meghagyta, javaslataikat úgy dolgozzák ki, hogy azok törvénytervezetként a következő országgyűlésen napirendre kerülhessenek.

A 21 tagú jogügyi bizottság felhatalmazásában szerepelt – két másik elaboratum kidolgozása mellett – a büntető kódex tervezetének elkészítése. 1791 augusztusában, a bizottság első ülésén jelölték ki az egyes tervezetek készítésért felelős személyeket, így Szirmay Antal (udvari tanácsos, a tiszáninneri kerületi tábla elnöke, Zemplén vármegye követe) kapta feladatául a büntető-perjogi tervezet, Szentiványi Ferenc (Sáros vármegye főispánja, II. Lipót belső titkos tanácsosa) és Reviczky József (tiszántúli kerületi tábla elnöke) pedig a büntető-anyagi jogi normák kidolgozását.

Az első tervezet pár hónap alatt elkészült, melyet véleményeztettek a választmány tagjaival. A bizottság harminc ülésen tárgyalta a javaslatot és számos módosítást végzett rajta, a végső szövegezést és az egész kódex egyeztetését szintén a három albizottsági tag végezte.⁴⁹

A jogi bizottság majd négyévi munkájának eredményeképpen 1795-re elkészülnek a javaslatok, köztük a büntető kódex is.⁵⁰

A latin nyelvű⁵¹ büntetőtörvény javaslat (Codex de Delictis eorumque Poenis)⁵² a polgári szabadsághoz és biztonsághoz szükséges büntetési alapelvek (principiák)

kancellária javaslatára változtatta meg álláspontját. Pászthoryék ugyanis attól tartottak, ha a bizottsági munkákat a megyék még az országgyűlés előtt megvitatják, s a következő diétára követeiket kötött instrukcióval küldik, akkor az megbéníthatja az országgyűlés egész működését. - Mályusz 1926, 390.

⁴⁹ Finkey Ferenc: Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója, In A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai, VIII. kötet, 8. füzet, Debrecen, 1942, 11.

⁵⁰ Mályusz 1926, 123.

⁵¹ A hatálybaléptető törvénycikk tervezete úgy rendelkezett, hogy a törvény „honi nyelven” is teljes terjedelmében közhírré tétetik majd.

meghatározásával kezdődik. Ezt követően írja le az eljárási szabályokat, az egyes bűncselekményeket és azok büntetését. Ez az első olyan magyar büntetőkódex-tervezet, amely a modern társadalom és annak minden polgárának biztonságát tűzte ki céljául, és amely átfogja a büntetőjog egész területét, tartalmazza az összes fontos anyagi- és eljárási intézmény szabályozását.⁵³

A javaslat gyenge pontja, hogy nem differenciál megfelelően a büntetőjogilag értékelhető jogellenes cselekmények között. Elmarad a korabeli jogtudománytól és a gyakorlattól is, amely a deliktuális cselekmények között legalább azon az alapon különböztetett, hogy az adott cselekmény miatt kit illet a vádképviselés. Amennyiben a királyi fiscus crimenről, ha a tiszti ügyészt vagy földesurat, akkor delictum publicumról, ha viszont a sértett fél a felperes, akkor delictum privatumról szólt a szokásjog kialakította felosztás.

A kódex Előszava ezzel szemben csak az állam elleni bűntetteket, az igazgatás, valamint az igazságszolgáltatás rendjét sértő bűncselekményeket tekinti

⁵² Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus Regni Hungaria Partimque ei adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem Artículo 67:1791. ordinatam elaboratus – Una cum Artículo. № 4. – MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet.

⁵³ Hajdu Lajos fogalmi meghatározása: „A kódex a jogág legfontosabb, alapvető forrása, amely a norma-alkotás tárgyát képező társadalmi viszonyokat relatív teljességgel szabályozza és a jogág egészére érvényes általános elveket és tételeket tartalmaz. A kodifikáció a jogalkotó-tevékenység legmagasabb rendű formája, a kódex kidolgozásánál figyelembe kell venni a társadalmi fejlődés követelményeit, a fennálló helyzetet, a bírósági gyakorlat tapasztalatait és magasfokú absztrakcióval kell a jogág alaptörvényét képező kódexet elkészíteni.”

Mezey Barna definíciója szerint: „A kodifikáció nem egyszerűen törvényalkotás, hanem a jogrendezésnek egy magasabb, nemesebb s összehasonlíthatatlanul bonyolultabb zónája. A kodifikáció során nem egy-egy részkérdést, hanem egy jogterület egészét, egy jogágot átfogóan szabályozó törvénykönyv készül el, kódex jön létre. A kodifikáció tehát a társadalmi valóság egy összefüggő, szerkezetileg a többi terrénumtól elkülöníthető metszetének mélyreható, szisztematikus, részletes szabályozása. Ez a szabályozás pedig nem csupán aprólékos jogi tudást, a szabályok és a joggyakorlat (igazgatási jogalkalmazás és igazságszolgáltatás) pontos ismeretét tételezi fel, hanem a széles látókörű, művelt, tudományosan felkészült, átfogó tudással rendelkező, összehasonlító elemzésekre kész kombinatív elmét is.” - Mezey Barna: Deák, a kodifikátor, In „...a hazának szent ügye...” Emlékezés Deák Ferenc születésének 200. évfordulójára alkalmából, Szerk.: Szabó István, Szent István Társulat, Budapest 2003., 68.

közbűncselekménynek, a többi deliktumra úgy tekint, hogy elsősorban a magánbiztonságot veszélyeztetik.

A tervezet a halálbüntetés alkalmazásának vonatkozásában részletes utasításokat ad a bírónak. Eszerint „mindenféle rossz – így szól az Alapelvek XII. szakasza – tehát a halál is igénybevehető az állam által, ha a közbátorság fenntartására más eszköz nem állna rendelkezésre. Mert ha bármely magánszemély megtámadtatása esetén bármely eszközt igénybevehet a maga védelmére, az állam is megteheti ugyanezt a saját biztonságának oltalmára.”⁵⁴ Fenntartja a halálbüntetést, de általában tiltja annak minősített változatait, az emberi méltóságra hivatkozással.⁵⁵ A Szirmay-féle eljárásjogi tervezetben az szerepelt, hogy a felségsértőkön kívül ugyancsak halállal kellene büntetni a nemzetsértőket is, a haza szabadságjogainak gonosz szándékú veszedelembesodrása miatt.⁵⁶

Az eredeti tervezetben a javaslattevő még úgy foglalt állást, hogy a fejedelem (a haza atyja), valamint az ország (a haza, mindnyájunk közös anyja) ellen elkövetett bűntettek esetében a feljelentési kötelezettség abszolút jellegű: tehát rokonsági fokra való tekintet nélkül kiterjed mindenkire.⁵⁷

A végleges javaslatban azonban a hűtlenség esetén már mentesültek a jelentési kötelezettség alól a felmenő és lemenő ágbeli vérrokonok és a házastársak (Javaslat I. szakasz 2.§).

⁵⁴ Finkey 1942, 17.

⁵⁵ Balogh Elemér: A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei, Jogtörténeti szemle 2008/4., 3.

⁵⁶ Hajdu 1971, 194.

⁵⁷ MOL N117 Regnicolaris NNN., fasc.12. No.71/D – Projectum Szirmayanum Codicis Criminalis Partis I-ae.

Az eljárási tervezetben a bíróságok hatáskörénél csak egy szabály érvényesült: a súlyosabb büntettek (a szorosán értelmezett felségsértés, valamint a nota infidelitas) a Királyi Tábla hatáskörébe tartoznak.

A crimen laesae majestatis, valamint a nota infidelitatis miatt indított perek elbírálása csak az 1791:LVI. törvénycikkkel került a Királyi Tábla hatáskörébe, addig az uralkodónak az 1715:VII. törvénycikk értelmében joga volt az ilyen ügyeket személyesen bárhol (a magyar tanácsosok közreműködésével) elbírálni, vagy az ügy eldöntésére külön bíróságot delegálni, ez azonban csak az ország határain belül ítélezhetett.⁵⁸

A Szirmay-tervezet javasolta, hogy a nemzetsértés miatt indult perekben az országgyűlés jelölje ki a vádemelő és a vádat képviselő felperest, másrészt amellet foglalt állást, hogy felségsértési ügyekben ne csak a királyi jogügyi igazgatóság lehessen a felperes. Szerinte az országgyűlés és valamennyi törvényhatóság kötelessége az ország biztonságának, ezen belül a királyi hatalom és méltóság sérthetlenségének védelme és így a megyei fiscus is képviselhetné a vádat a hűtlenségi perekben. A deputatio ezeket a javaslatokat elvetette.

Az írásos bizonyítékok bírói értékelése kapcsán a bizottság azt az állásfoglalást hozta, hogy egy lemásolt irat (documentum vidimatum) soha nem lehet törvényes bizonyíték. Hajdu szerint ezt úgy kell értelmezni, hogy egy

⁵⁸ Pest-Pilis-Solt vármegye 1794. augusztus 25-ei megyei feliratában az 1791-es törvényre hivatkozva sérelmezte a Martinovics-per vádlottainak bécsi fogvatartását, továbbá a Királyi Tábla illetékességét hangsúlyozta. A királyi válaszirat Sándor Lipót nádor törvényértelmezése alapján készült. A főherceg-nádor szerint az a törvényhely, amelyre a megye hivatkozik, csak azt mondja ki, hogy felségsértési ügyekben a Királyi Tábla ítélezik, azonban érvényben hagyja az 1715:VII. törvénycikket, amely szerint az uralkodó maga dönti el, hogy a vizsgálatokat hol folytatja le, továbbá az elfogatáshoz nincs szükség előzetes idézésre sem. Mivel Bécsben nem bírói eljárás, a nyomozás folyik, az eljárás ezért törvényes. – Poór János: A világhírű Martinovics összeesküvési pör részletei – Szemelvények Jókai Mór esszéjéből, Rubicon 1995., 6. évf. 6-7 szám, Rubicon – archívum 1990-2001, CD-ROM.

felségsértő irat áttanulmányozása, vagy lemásolása alapján soha nem lehet ítéletet mondani.⁵⁹

A Szirmay-tervezetben a nemzetsértés miatt hozott ítéletet az uralkodó csak a karok és rendek közbenjárására módosíthatja, csak így adhat az elítéltnak kegyelmet. A Javaslatba ez már nem került bele. A XVIII. szakasz szerint csakis abban az esetben élhet a kegyelmezés jogával az uralkodó, ha különleges körülmények, avagy a közösség java teszi szükségessé a megkegyelmezést.⁶⁰

A Javaslat szerint a végrehajtás mindig az I. fokú bírói fórumnál történik, a négy legnagyobb bűncselekmény (*crimen laesae majestatis*, *nota infidelitatis*, *crimen laesae nationis*, országgyűlés biztonságának megsértése) kivételével. Ezeknél azon vármegyei bíróság köteles végrehajtani az ítéletet (bevárva a Hétszemélyes Tábla felülvizsgálatát), amelyben az akkor ítélkező Királyi Tábla ülését tartotta (Javaslat XVII. szakasz 4.§).

Az 1795-ös javaslat anyagi jogi részében⁶¹ a bűncselekmények első nagyobb típusát *a közbiztonságot veszélyeztető bűntettek* képezik.⁶² Az első Reviczky-tervezetben 84-ből 29, a végleges tervezet 54 szakaszából 18 ezekkel foglalkozik. A bizottsági jegyzőkönyvek is azt mutatják, hogy a kódexnek ez a része a leglényegesebb, e bűncselekmények meghatározása során folytak a legélesebb viták. A nemesség a deputációban is folytatta azt a harcot, amelyet a

⁵⁹ Amennyiben a javaslat törvényerőre emelkedett volna, akkor a Martinovics-ügy vádlottjait is felmentették vagy legalább enyhébb büntetéssel sújtották volna. – Hajdu 1971, 256.

⁶⁰ Hajdu 1971, 271.

⁶¹ MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet. – Acta Excelsae Regnicolaris Juridicae Deputationis A, N^{ro} 1mo usq N^{rum} 6^{tum}, 293.

⁶² Delicta adversus Securitatem publicam.– MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN18/1, 87. kötet.

II. József által bevezetett reformok hatására jogaik és privilégiumaik megóvása érdekében már 1789-ben megkezdett. A nemzetsértés fogalmának meghatározása a viták során egyre szelídült, a büntetési tételek egyre alacsonyabbak lettek, míg a végleges tervezetben a szakasz már *A király és az országglakó nemesek jogai elleni büntettekről* elnevezést viseli.

A felvilágosodás hatására a tervezet már nem ismeri az isteni felség megsértését, az csak, mint vallásellenes deliktum büntetendő. További jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy a Tripartitumban nota infidelitas címszó alatt mesterségesen és indokolatlanul egységbe foglalt különböző súlyú cselekmények szétválasztására és a fogalmak világosabbá tételére vállalkozott.

A végleges javaslat 18 magatartást sorol a közbiztonságot veszélyeztető deliktumok közé, amelyek 4 csoportra oszthatók:

1. az ország külső és belső biztonságát veszélyeztető büntettek; 2. az igazgatás működését sértő büntettek; 3. az igazságszolgáltatás rendje ellen irányuló bűncselekmények; 4. a gazdasági élet rendjét veszélyeztető (pénzhamisítás, közpénztárak hűtlen kezelése) deliktumok.

A Reviczky-tervezetben még a következő bűncselekmények tartoznak ide: felség sértés, pártütés, hűtlenség, összejátszás az ellenséggel, várak átadása, kibúvás az inszurrekciós kötelesség teljesítése alól, béke vagy fegyverszünet megszegése, az oltalomlevél megsértése, lázadás, zendülés, nagyobb hatalmaskodás, határjelek lerombolása, szegény nép elnyomása. (Ezek összevonásából és átdolgozásából alakult ki a végleges javaslat 1, 3, 4, 5, 6 és 18. szakasza, amely kiegészült még az eredetileg nemzetsértésről szóló 2. szakasszal.)

3.1 A hűtlenség büntetének szabályozása a tervezetben

A tervezet a király személyével és az ország alapvető jogi védelmével kapcsolatos veszélyeztető magatartásokra összpontosít. A hűtlenség büntette az első szakaszként szerepel, a közbiztonság elleni bűncselekmények fejezetében. A legislátor öt paragrafusban foglalta össze a tényállás törvényi kritériumait.

*I. szakasz: a hűtlenség büntetéről*⁶³

*1.§ Az, aki megsértve a királlyal és a házával szembeni kötelező hűséget, továbbá az, aki az állam külső biztonságát ellenséges módon támadja meg, általánosságban a hűtlenség büntettét követi el. Ebből az következik, hogy a külföldiek s a külföldi hatalmak követői, minthogy ilyen esetekben ellenségnek kell őket tekinteni, nem esnek ezen törvény rendelkezése alá. Ennek a büntettnek különböző fajtái vannak.*⁶⁴

⁶³ A büntettekről és azok büntetéséről szóló 1795-ös kódex-tervezet magyar szövegét Hajdu Lajos monográfiájának függeléke tartalmazza, amely Hajdu és Kenéz Győző gondozásában jelent meg. A fejezetben szereplő további idézetek is innen származnak. - Hajdu 1971, 387-512.

⁶⁴ § 1us Lui fide, qua Regi et Patria sua obstringitur, violata sive intemam sive Externam Status publici Securitatem hostiliter impetit, in genere Notam Infidelitatis incurrit.

2. Aliud enim est Persona Regia tanquam status publici capitis aggressis, quod etiam velut personalem Regis Majestatem officieus proprie sub nomine Criminis Laese Majestatis venit...[...]

3. Luicunque igitur in Libertatem vel Salutem Persona Regia Conspirat infidias vita ipsius struit, aut violentas in eandem sen mediate sen immediate manus injicit, pro Aggressore Majestatis Regia reputatur.

4. Contra externam Respublica securitatem delinquit.

5. internam Respublica Securitatem

6. Quod normam Processus Delictorum 1. confistata sunt.

7. Nota infidelitatis vel Malitia gradus

- MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN18/1, 87. kötet.

A tervezet szerint nem követhetnek el hűtlenséget azok, akik nem alattvalói az uralkodónak, hiszen ezeket nem köti hűség a fejedelemmel és országával szemben. Nem intézkedik azonban a javaslat, hogy miképp kell büntetni az olyan idegent, aki a királyt megöli. A tervezet rendelkezései szerint legfeljebb emberölésért lehetett felelősségre vonni, bizonyos esetekben még homicidium qualificatumként sem lehetett volna elbírálni a cselekményét.⁶⁵

2.§ Más dolog ugyanis az, ha a támadás a király személyét, az állam fejét éri, mert ez, mint a király személyes felségét érintő bűntett, saját névvel: a felségsértés bűntettének névvel illetendő. Továbbá: más dolog az, ha valaki az állam külső, és ismét más, ha az állam belső biztonsága ellen követ el bűntettet.

Egyértelmű a tervezet készítőjének az a szándéka, amely a felségsértés hűbérjogi eredetű (hűségen alapuló) tényállását élesen elválasztja az állam elleni egyéb jogsértésektől.

Nemcsak körülírja, hanem néven is nevezi a két klasszifikációt: a király személyét, mint az állam fejét, tehát személyes felségét érintő bűntett („Persona Regia tanquam status publici capitis aggressio”) a felségsértés („Criminis Laese Majestatis”); míg a másik az állam elleni bűncselekmények kategóriája. Az utóbbi vonatkozásában különbséget tesz az államot fenyegető külső és belső jogsértő magatartásformák között.

A hűtlenség bűntettét két kategóriára osztja: a felségsértésre és az állam biztonságát sértő cselekményekre, a felségsértést tehát a hűtlenség alinéjaként határozza meg. Nem újdonság ez, hiszen a Tripartitum is így járt el, azonban a

⁶⁵ Hajdu 1971, 298.

megoldás eltér az Európában ekkor már kialakuló gyakorlattól (pl. Porosz Btk. 1794.⁶⁶), amely a felségsértést és a hűtlenséget elválasztotta egymástól.

3.§ Mindenki tehát, aki a Király személyes szabadsága vagy testi épsége ellen szövetkezik, élete ellen ármánykodik, vagy akár közvetve, akár erőszakosan kezét emel reá, a Királyi felség megtámadójának minősül.

A tervezet érdeme, hogy nemcsak a felségsértést választotta el az állam biztonsága elleni bűntettektől, hanem meghatározta a királlysértés kategóriáját is, jól elkülönítve azt az állam fejét érintő, az államfői felséget sértő tettektől. Az uralkodó személyes szabadsága, illetve épsége ellen összeesküvőket („in Libertatem vel Salutem Persona Regia Conspirat”), azonban a felvilágosodás elveivel szembe menve, a tervezet e paragrafusa azonos büntetéssel sújtja akkor is, ha a király személyes szabadságának korlátozását és akkor is ha, az uralkodó életének kioltását eredményezte a tettük. (Majd 50 évvel később az 1843. évi büntető törvénykönyv javaslatának 420.§-a is ugyanígy rendelkezik.)

4.§ Az állam külső biztonsága ellen az vét, aki társnak szegődik az ország külső ellenségeihez, s a közösség kárára bármiféle módon összejátszik velük, aki – bár nem tartozik az ellenség hatalma alá, mégis – fegyvereket és élelmiszereket szállít nekik gonosz szándékkal; az ország és a hozzá csatolt Részek erődítményeit áruló módjára átadja az ellenségnek; közbiztonságot érintő titkokat fed fel nekik; követséget fogad az ellenségtől, vagy küld hozzá; s ezekhez hasonló, az állam külső biztonságát veszélyeztető tárgyalásokba bocsátkozik velük; avagy ha a békét, a fegyverszünetet, valamint az idegen nemzet képviselőit megillető oltalomlevelet megsértve, okot szolgáltat háborúra.

⁶⁶ Preußische Allgemeines Landrecht 1794.

Megállapíthatjuk, hogy a szakaszban szereplő az állam külső biztonságát („Contra externam Respublica Securitatem”⁶⁷) érintő bűncselekmények felsorolása nem tekinthető kimerítőnek, inkább példálózó jellegű, csupán a fontosabbnak gondolt elkövetési magatartásokat rögzíti, amelyek azonban az ítélkező bírák számára iránymutatásul szolgálhattak volna.

A tervezetben a hűtlenség büntettének új elemeként jelenik meg a béke vagy fegyverszünet megsértése, mint casus belli. A béke vagy fegyverszünet megszegése nem tipikus hűtlenségi tényállás, (sem korábban, sem később az 1843. évi tervezetben és a Csemegi-kódexben sincs ilyen elkövetési magatartás), nem is igazán érthető a rendszertani elhelyezése. Ha pedig az ország külső biztonságát sértő magatartások felől közelítünk és a leírt magatartást mint az országot háborúba sodró ürügyet fogjuk fel, akkor is különös, hogy a sok-sok lehetséges elkövetési cselekmény közül miért pont ezt emeli ki, illetve szabályozza egy paragrafusban a hazaárulással.

Az oltalomlevél megsértése sajátos büntett amiatt, hogy a cselekmény minősítése tulajdonképpen az idegen hatalomtól függ, amennyiben az a követe ellen elkövetett sérelem miatt háborút indít, akkor a cselekmény hűtlenség, ha nem akkor csak a 4. szakasz szerinti oltalomlevél-megsértésnek⁶⁸ minősül, bár a tárgyi és szubjektív körülmények teljesen azonosak lehetnek.

5.§ Az állam belső biztonságát ássa alá az, aki a király tekintélyét akár törvényhozó, akár végrehajtó hatalmának gyakorlását, továbbá a törvényes kormányformát erőszakkal,

⁶⁷ MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN18/1, 87. kötet.

⁶⁸ MOL N117 - De Salvi Conductus Violatione, 390.

fegyverrel, avagy erőszakkal alkalmazására, fegyver fogására veszedelmesen izgató beszédekkel, terjesztett írásokkal, avagy bármiféle cselekedetekkel, gonosz szándékkal fel akarja forgatni.

Nagy jelentőségű a tervezetnek ez a rendelkezése, hogy a hűtlenség e fajtáját csak erőszakkal, fegyverrel vagy erőszak és fegyver alkalmazására izgató szavakkal, írással lehet csupán megvalósítani. Abban az esetben, ha az elkövető az uralkodó tekintélyét támadja, vagy tevékenységével más módon veszélyezteti az állam rendjét, nem hűtlenségért, hanem a II. szakaszban meghatározott, a király és az országlakó nemesek jogai elleni büntettért⁶⁹ lehetett volna felelősségre vonni. (Ha hatályban lett volna a kódex, akkor nem lehetett volna a Martinovics-mozgalom résztvevőire olyan példátlanul súlyos ítéleteket kiszabni.)

A hűtlenségi deliktumokkal szemben ugyanazokat az eljárási szabályokat kellett alkalmazni, amely a többi bűncselekményekre elő volt írva a Kódex első részében. Ez alól a szabály alól egyedüli kivétel az volt, hogy a tervezet szerint a felségsértés büntetténél a büntett kísérletét azonos módon kellett büntetni a befejezett bűncselekménnyel (az 1843. évi javaslat is ezt a megoldást alkalmazza).

További fontos szabályként rögzíti a tervezet, hogy a jószágvesztés az 1791. évi LVI. törvénycikk értelmében csak a tettest megillető birtokrészre volt korlátozva és sem a javak elfoglalása, sem összeírásuk nem történhet meg az ítéletet megelőzően.

A tervezet alapvető különbséget tett a lázadás (seditio) és a zendülés (tumultus) között⁷⁰, csak a törvénynek, illetve a királyi rendeletnek való

⁶⁹ MOL N117 - De Delictis adversus Jura Regis et regni, 388.

⁷⁰ MOL N117 – De seditione et Tumultu, 389.

erőszakos (fegyveres) ellenszegülést minősítette lázadásnak, viszont zendülésnek értékelte az előjárókkal szembeni szintén erőszakos ellenállást. A kettő között alapvető különbséget abban látta Reviczky, aki külön szakaszban helyezte el a két bűncselekményt, hogy más a veszélyeztetett jogi tárgy; a lázadásnál az alkotmányos rend; míg a zendülésnél az alattvalóknak a mindenkori törvényes hatalom képviselőivel szembeni engedelmességének követelménye. Más volt a büntetési tételük is, lázadásé 6-10 év, zendülésé 2-3 év. A bizottság aztán kevésbé éles különbséget tesz a két deliktum között, és a büntetési tételt is felemeli.

3.2 A Javaslatok további sorsa

A bizottság 1795. február 28-án fejezte be csaknem négyévnyi tevékenységét, megoldotta valamennyi feladatát, amit számára az 1790/91 évi országgyűlés meghatározott a LXVII. törvénycikkben.

A javaslatok 1795 tavaszán felkerültek a kancelláriára, de a munkáltok már nem kerültek a diéta elé. Hajdu szerint az állandó háborúkon kívül az volt az ok, hogy az ideiglenes jellegű, nem egységes koncepciókra épülő kompromisszumos tervezetek nem feleltek meg a legfontosabb politikai erők törekvéseinek. Az Izdenczy-Balassa csoport hatására a nemességben és az udvarban is kialakult az a tévhit, hogy a rendek a bizottsági javaslatokkal jelentős eredményeket értek el, sikerült a királyi hatalom jogait nagymértékben korlátozni.

A tévHITEKET erősítette, hogy a Javaslat jó ideig nem volt nyilvános, csak az 1807-es országgyűlés követelésére jelenik meg még abban az évben a kódex-tervezet. Ekkorra azonban már az udvar és a nemesség is úgy gondolta, hogy a tervezet egésze elfogadhatatlan számukra. A rendek úgy ítélték meg, hogy a javaslat jelentősen korlátozza a nemesi szabadságjogokat, az udvar pedig a tervezet számos tételében – Németh János kancellári tanácsos véleménye⁷¹

⁷¹ I. Ferenc utasítására 1804 nyarán dolgozta ki Németh János kancelláriai tanácsos az 1795-ös büntetőjogi tervezetről szóló nagy terjedelmű, 120 oldalas véleményét.

Az 1795-ös javaslat Németh szerint idegen elveket nyújt a bírácoknak, holott szerinte más népek intézményeit nem lehet átültetni a magyar jogba. A tervezet azoknak a modern jogtudósoknak a tétéleire épül, akik az újítás és változtatás szellemétől elragadtatva új világot akarnak teremteni. Szemében Gaetano Filangieri a legveszedelmesebb újító, aki közismert demokratikus elveiről, s őt tartja a tervezet legfőbb inspirátorának is. A bizottság tagjai szerinte forradalmi gondolkodást akartak a tervezetbe becsempészni, megsemmisítve az ország sarkalatos törvényeit, kiirtva mindazt, ami eddig nagyon jól megfelelt a nép szokásainak és erkölceinek.

alapján – a királyi jogok elleni támadást, a francia forradalom elveinek realizálódását látta. Ezzel megpecsételődött a tervezet sorsa.⁷²

A Principiumok megfogalmazása kapcsán Németh egyik fő kifogása, hogy amennyiben az alapelvek érvényesülnek, akkor a Martinovics-féle mozgalmak célkitűzéseit a bíró egyszerű igazgatási reformtervnek minősíthetné. Szerinte, ha elfogadnánk azt a tételt, hogy csak a kódexben meghatározott bűntettek elkövetőit szabad büntetni, és amit a törvény nem tilt, azt a polgár szabadon megteheti, akkor az izgató írás vagy beszéd is csak akkor minősülhet felségsértésnek, ha szerzője vagy elmondója a polgárokat fegyverfogásra vagy erőszak alkalmazására hívja fel. Ugyanígy sérelmesnek tartotta a kódex corpus delicti fogalmának meghatározását is, az alapján ugyanis Martinovics hívei közül, azoknál, akiknél nem lehetett fellelni a bűntett elkövetésének evidens bizonyítékát, de ellenük egyéb gyanújelek szóltak, ártatlannak kellett volna nyilvánítani.

Németh másik fő ellenvetése a tervezettel szemben, hogy az sokkal szűkebben értelmezi a felségsértés fogalmát, mint az ország sarkalatos törvényei, amelyek közül leggyakrabban Szt. István II. törvénykönyvének 51. articulusát említi meg. A cikkely alapján ugyanis szerinte, *bármely gondolat*, amelyből az uralkodó élete vagy méltósága elleni törekvés felismerhető, már önmagában is súlyosan büntetendő, még akkor is, ha semmilyen végrehajtási cselekmény nem követi a pusztá szándékot. (Az Alapelvek első pontja rögzíti, hogy a gondolatokat nem lehet bűntettnek minősíteni.)

A kódex sorsáról Németh János állásfoglalása mondta ki a végítéletet, a Javaslat ennek alapján végleg a süllyesztöbe került.

⁷²Hajdu 1971, 359.

Károsnak tartja továbbá azt is, hogy a tervezet a felségsértési eljárásban is ugyanazokat a normákat kívánja érvényesíteni, amelyeket egyéb esetekben; szerinte ez szabad teret ad az ilyen jellegű bűncselekmények elkövetéséhez.

Állásfoglalásában a felvilágosodás elveinek elítélésén kívül rámutat kodifikációs és legiszlációs problémákra is, így kifogásolja azt is, hogy a tervezet csak az állam elleni bűntetteket tartja közbűntettnek.

Végző megállapítása, hogy a kódex tervezet idegen és veszélyes elvekre épül, az alkotmánnyal és a nép jellemével is ellentétes, elvei és gyakorlati megoldásai miatt alkalmatlan arra, hogy törvénnyé váljon, vagy egyáltalán tárgyalásra kerüljön. A kancellária nevében javasolja az 1795-ös tervezet félretételét és azt, hogy az országgyűlés jelöljön ki egy új bizottságot, amely a nádor irányításával a régi törvényekre és a kialakult bírósági gyakorlatra alapozott új büntetőkódex-tervezetet dolgoz ki.

Az 1795. évi javaslatot azért tekinti a magyar jogtörténet nagy jelentőségűnek - túl azon, hogy elsőként átfogja a büntetőjog egész területét -, mert ez az első magyar büntetőjogszabály tervezet, amely határozottan előírja valamennyi, a törvénnyel ellentétes „megelőző törvény”, írott vagy szokásjogi forrás hatályon kívül helyezését.⁷³ Amennyiben életbe léptették volna, nagyban elősegítette volna a magyar büntetőjog egységesítését, a bírákat pedig a törvények betű szerinti megtartására kötelezte volna.

A tervezet elfogadásának elmaradása ellenére, számos későbbi jogszabályban részleteiben újra felbukkant, a benne rögzített büntetőjogi alapelvek pedig a későbbiekben megkerülhetetlenné váltak. Szalay László véleménye szerint⁷⁴, a

⁷³ Balogh 2008, 3.

⁷⁴ Szalay László (Buda 1813. - Salzburg 1864., magyar történetíró, jogász, liberális politikus és publicista, az MTA tagja és főtitkára (1861), a modern magyar történettudomány egyik megalapozója. 1840-ben a büntető törvénykönyv kidolgozására kiküldött országos választmány jegyzője volt, részt

tervezet nagy hatást gyakorolt az 1848 előtti reformnemzedékre és az 1843. évi büntető-javaslatokra.

vett a javaslat elkészítésében és szerkesztésében, a haladó eljárásjogi tervezetek kidolgozásában. 1840-41-ben Eötvös Józseffel, Lukács Móriccral és Trefort Ágostonnal együtt adták ki a Budapesti Szemlét, melyben a Codificatio c. tanulmánya is megjelent.- Fayer 1902, I. kötet, 31.

IRODALOM

Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye, Szerk: Fayer László, Budapest 1902., Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia

Balogh Elemér (2008): A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei, In: Jogtörténeti szemle 2008/4.

Benda Kálmán – Elek Judit (1983): Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében, Magvető könyvkiadó, Budapest, 1983.

Finkey Ferenc (1942): Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója, In A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai, VIII. kötet, 8. füzet, Debrecen

Fördős László (1931): A II. József-féle kataszteri földmérés Magyarországon, Szeged városi nyomda és könyvkiadó Rt.

Hajdu Lajos (1971): Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezete, Budapest

Hajdu Lajos (1973): Das Strafgesetzbuch Josephs II. in Ungarn, ELTE Sokszorosító üzem, Budapest

Hajdu Lajos (1980): Adalékok a jozefinizmus magyarországi jogi reformtörekvéseinek értékeléséhez, In: Jogtörténeti Tanulmányok, Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata

Hajdu Lajos (1983): A közjó szolgálatában, Magvető Könyvkiadó, Budapest

Hajdu Lajos (1984): Forradalmár, vagy szerencselovag?, Magvető Könyvkiadó, Budapest

Hajdu Lajos (1985): Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában, Magvető Könyvkiadó, Budapest

Homoki-Nagy Mária (2001): Az adományrendszer reformjára tett kísérletek az 1795. és 1830. évi magánjogi tervezetekben, Szeged

Izdenczy József (1790): Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverwaltung ihres Vaterlandes, und von den Rechten ihrer Könige, Gedruckt in Römischen Reiche

Maasburg, Friedrich von (1890): Die Strafe des Schiffsziehens in Österreich (1783-1790) nebst einem Überblick über das altösterreichische Gefängniswesen, Wien

Magyari András (1984): A Horea vezette 1784. évi paraszt-felkelés a források tükrében, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

Magyar Jogtörténet (2007), szerk.: Mezey Barna, Osiris kiadó, Budapest

Magyarország története a 19. században – szöveggyűjtemény, Szerk.: Pajkossy Gábor, Osiris Kiadó, Budapest. 2003.

Marczali Henrik (1907): Az 1790-91-diki országgyűlés I-II. kötet. Budapest

Mályusz Elemér (1926): Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790-1795., Magyar Történelmi Társulat, Budapest

Molitor Ferenc (1987): II József a császári Don Quiote, Gondolat Kiadó

Nagy János (2009): Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követei az 1790-91. és 1792. évi országgyűléseken, - <http://:ludens.elte.hu>

Mezey Barna (2004): Fayer László és az 1843. évi javaslatok anyaggyűjteménye. Előtanulmány Fayer László: Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye című mű reprint kiadásához I. kötet Pytheas Kiadó és Nyomda, Budapest, In: Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. Acta jur. Et Pol. Szeged

Mezey Barna (2003): Deák, a kodifikátor, In: „...a hazának szent ügye...” Emlékezés Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából, Szerk.: Szabó István, Szent István Társulat, Budapest

Pipek, Wolfgang (1997): Das Allgemeine Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung, 1787 – In: Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert, Rechtsgeschichtliche Abhandlungen, Budapest

Poór János (1995): A világhírű Martinovics összeesküvési pör részletei – Szemelvények Jókai Mór esszéjéből, Rubicon 1995., 6. évf. 6-7 szám, Rubicon – archívum 1990-2001, CD-ROM.

Szalay László (1840): Codificatio, Budapesti Szemle

Szlemenics Pál (1872): Magyar Fenyítő Törvény – Ötödik az 1872. évig a Büntető Törvényekre és gyakorlatra vonatkozólag némely intézkedések tárgyában keletkezett legújabb törvények és Ministeri rendeletekkel bővített kiadás, Heckenast Gusztáv, Pest,

Vajnági Márta (2003): Új hivatali nemesség Magyarországon a 18. század második felében. In: Sic Itur Ad Astra

Varga Endre (1960): A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában, Századok, 1960., 5-6. szám.

Varga Endre (1974): A királyi Curia 1780-1850, Akadémiai Kiadó, Budapest

FORRÁSOK

1715. évi VII. törvénycikk, a felségsértés eseteiről;

1715. évi IX. törvénycikk, az eddig elkobzott javak jelen állapotukban maradjanak, a panaszkodó károsultakat azonban meg kell hallgatni s felségsértés vagy árulás bűnében a fiuk részei is elveszszenek;

Sanctio Criminalis Josephina: Patent vom 13ten Januar 1787, für alle Länder – Das allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung. – Gesetze und Verfassungen vom Jahre 1787.

1790/91. évi X. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről;

1790/91. évi XII. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról

1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról

1790/91. évi XXXIV. törvénycikk a fölmérési munkálatokról;

1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról;

1790/91. évi XLII. törvénycikk a kivallatásról;

1790/91. évi LVI. törvénycikk a pártütés és a hűtlenség bűnéről

1790/91. évi LXVII. törvénycikk;

Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus Regni Hungaria Partimque ei adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67:1791. ordinatam elaboratus – Una cum Articulo. № 4. – MOL N117 Archívum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet

MOL N117 Archivum Regni, Vegyes Könyvek, Lad. NNN, 107. kötet.

MOL N117 Regnicolaris NNN., fasc.12. No.71/D – Projectum Szirmayanum Codicis Criminalis Partis I-ae.

MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet. – Acta Excelsae Regnicolaris Juridicae Deputationis A, N^{ro} 1mo usq N^{rum} 6^{tum}

Delicta adversus Securitatem publicam.– MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet. – Acta Excelsae Regnicolaris Juridicae Deputationis A, N^{ro} 1mo usq N^{rum} 6^{tum}

Preußische Allgemeines Landrecht 1794.

MOL I 30 Izdenczy József Államtanácsos iratai XVIII-XIX. sz. 4. csomó; IX. Cenzúra- és tanügyek, 2. II. József rezolúciója Petrovics Magyar Közjogi tankönyv-tervezetéről; 3. Magyar Közjogi tankönyv tervezete; Jelzet nélkül: Lakits György: Magyar Közjog tankönyve;

MOL N 117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet. – Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus Regni Hungaria Partimque ei adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67:1791. ordinatam elaboratus – Una cum Articulo. № 4.